

Aktuelni problemi poljoprivrede i sela Republike Srbije***

Rezime: Autori razmatraju iskustvo Srbije u razvojnim problemima poljoprivrede i sela. Autori ističu sledeće razvojne probleme: ekonomski problemi i kriza stočarstva; problem organizovanja i nužnost udruživanja proizvođača; demografski problemi i „umiranje sela“; nužnost integralnog ruralnog razvoja i revitalizacije sela. Umesto zaključka autori konstatuju nepovoljne razvojne trendove i predlažu koncept ruralnog razvoja i ruralne ekonomije, po ugledu na Evropsku uniju.

Ključne reči: poljoprivreda, selo, problemi, stočarstvo, demografija, ruralni razvoj.

Summary: The authors refer to the experience of Serbia regarding problems in agricultural and rural development. They punctuate following problems: economic problems and crisis in cattle-breeding; problems in organizing and merger of producers; demographic problems and vanishing of rural areas; a need for integral rural development and revitalization of rural regions. Instead of conclusion, the authors determine undesirable development trends and recommend the concept of rural development and rural economy in imitation of European Union.

Keywords: agriculture, rural areas, problems, cattle-breeding, demography, rural development.

1. UVOD

Od mnoštva problema u razvoju poljoprivrede i sela u Republici Srbiji izdvajamo dve grupe osnovnih problema: ekonomski problemi i demografski problemi. Ruralni razvoj je, po našem mišljenju, strateški prioritet Republike Srbije.

---

* Rad je primljen 21.aprila 2008. godine i bio je jednom na reviziji kod autora

** Ekonomski fakultet, Beograd, njegovan@polj.ns.ac.yu

*** Rad predstavlja deo rezultata istraživanja na projektu 149059 „Poboljšanje makro i mikro ekonomske konkurentnosti privrede Srbije u procesu priključivanja Evropskoj Uniji“ finansiranog od strane Ministarstva nauke Republike Srbije

2. EKONOMSKI PROBLEMI – KRIZA STOČARSTVA I RAST CENA

Ovde je reč o problemima na makro i na mikro nivou. Na makro nivou postoji dugoročni **raskorak (gep)** između doprinosa agrarnog sektora formiranju bruto društvenog proizvoda (BDP) i izdvajanja sredstava u Agrarni budžet, na štetu poljoprivrede. Pored tog permanentnog strateškog problema, koji se ne rešava ni nakon više promena vlada, ozbiljan problem je i **nekonzistentnost mera agrarne i ruralne politike** (2). Te mere se, naime, menjaju, od ministra do ministra. One moraju biti blagovremeno poznate, a njihove izmene i dopune ne treba da pogoršavaju ekonomski položaj proizvođača, koji su u prethodnom periodu započeli investiciona ulaganja u agrobiznis. Stoga je neophodno preispitati osnovanost naglog smanjenja izdvajanja u tzv. "prvi stub" sa 90% u 2003. na 38% u 2006. godini, posebno ukidanje premija za sve ratarske kulture, kao i značajno smanjenje premija za mleko u 2007. godini.

Osnovanost **preispitivanja** navedenih negativnih tendencija u agrarnoj politici proizilazi iz činjenice da ekonomija Srbije ni posle sedam godina tranzicije nije dostigla obim proizvodnje iz perioda 1985-1989. godine. To se najbolje odlikava na stočarstvu, kao „kičmi“ (poljo)privrede naše zemlje (3).

U Srbiji ukupna proizvodnja mesa godišnje iznosi oko 450.000 tona. Tu je najviše svinjskog mesa 250.000 tona, goveđeg 100.000 tona, ovčijeg 20.000 tona, živinskog od 60-70.000 tona. Pre dvadesetak godina Srbija je godišnje proizvodila čak 700.000 tona mesa. Naročito je ugrožena proizvodnja svinjskog mesa, gde je izražen **drastičan pad** (računa se da u Srbiji sada ima jedva 3,4 miliona svinja ili za četvrtinu manje nego pre nešto više od jedne decenije, jer je pokolj svinja obuhvatio i krmače i nazimice), posebno u Vojvodini, gde je proizvodnja u 2006. godini manja čak za 40% u odnosu na 1984. godinu. Pored toga, u Srbiji je došlo i do drastičnog smanjenja potrošnje mesa po stanovniku, sa 65 (početkom 90-tih godina) na oko 35 kg 2006. godine. To je upola manje nego u Evropskoj uniji, gde je prosečna potrošnja mesa 87,9 kg po stanovniku, ili tri puta manje nego u SAD, gde ona iznosi 115 kg po stanovniku. Po potrošnji mesa samo je Albanija iza naše zemlje u Evropi. Potrošnja mleka je opala na nivo oko 60-70 litara godišnje po stanovniku, što je na nivou nerazvijenih zemalja.

Slična situacija je i u govedarstvu: loša genetika, nedovoljna primena nauke i savremene tehnologije, sitne farme sa malim brojem grla, zastareli objekti, i tsl. (U Srbiji sada ima samo oko milion grla goveda ili za trećinu manje nego pre sedam godina. Ista tendencija se uočava i u mlečnom govedarstvu jer je broj muznih krava sveden na svega 740.000 grla). Genetski potencijal grla je slab i nedovoljno iskorišćen, zbog čega krave daju manje mleka nego što bi mogle. Prosečna mlečnost evropske krave rase holštajn-frizijska iznosi između sedam i osam hiljada kilograma mleka u godini, dok je to kod nas duplo manje. Situacija je loša i u proizvodnji goveđeg mesa, jer nemamo dovoljno grla u tovu, što je direktna posledica lošeg stanja u govedarstvu. Stoga nismo u mogućnosti da iskoristimo kvotu od preko osam miliona tona mogućeg godišnjeg izvoza

govedine u EU. Trenutno nismo ni blizu cifre od dva miliona tona (U Srbiji ima tek oko 20.000 kvalitetnih junadi u tovu, što može da pokrije izvoz od samo 2.500 do 3.000 tona. Da bi se ispunila briselska kvota od 8.700 tona, potrebno je da se tov junadi poveća pet puta). Nužne su, dakle, premije za izvoz žive junadi, kako bi se iskoristile izvozne mogućnosti.

U stvaranju bruto društvenog proizvoda poljoprivreda Srbije učestvuje sa oko 31 odsto. U prošloj godini pad proizvodnje bio je 8,11 odsto i vrednost proizvodnje oko tri milijarde evra, što je za 11 odsto manje od proizvodnje u 2006. godini (Proizvodnja kukuruza je bila u 2007. Niža za 35% u odnosu na 2006. Proizvodnja suncokreta i soje imala je sličan međugodišnji pad, dok je jedino proizvodnja šećerne repe zadržala ostvareni nivo proizvodnje iz 2006). Ova godina je puna neizvesnosti, jer je setva skuplja za 60 odsto u odnosu na 2007. godinu. Uzastopni pad poljoprivredne proizvodnje karakterističan je za poslednje tri godine.

Kao posledica dugogodišnjeg pada poljoprivredne proizvodnje došlo je, u drugoj polovini 2007. godine do naglog **porasta cena** poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda (tabela 1). Pored toga, **rast cena hrane je globalni trend**. S druge, poljoprivreda u Srbiji zabeležila je loše rezultate i zbog nepovoljnih vremenskih prilika (klimatske promene). Značajan je i uticaj monopolskog položaja prerađivača. Ta tri činioca su bili preduslovi naglog porasta cena hrane u Srbiji. Međutim, rast cena hrane, posebno u drugoj polovini godine, bio je приметно veći od onog u drugim zemljama regiona, koje su bile pogođene sličnim vremenskim prilikama. To govori u prilog naše teze o dubokoj krizi poljoprivrede Republike Srbije. Velika poskupljenja hrane su značajan (pored poskupljenja nafte) uzročnik inflacije. Globalno povećanje cena hrane uslovljeno je mnogobrojnim faktorima: rast svetske populacije; rast cena nafte, što je izazvalo i porast troškova đubriva i transporta; suša, zbog koje je prepolovljen rod pšenice u Australiji i Africi; gajenje žitarica za biogorivo; razvoj Kine i Indije, što je izazvalo povećanu potrošnju hrane, itd.

Samo tri grupe proizvoda "zaslužne" su za čak 74% porasta cena u drugoj polovini 2007. godine. To su: industrijski prehrambeni proizvodi, poljoprivredni proizvodi i naftni derivati. Navedene grupe, u isti mah, čine svega trećinu indeksa maloprodajnih cena. Činjenica da je daleko najveći deo porasta cena skoncentrisan na relativno usku grupu proizvoda, ukazuje da je inflacija u drugoj polovini 2007. bila izazvana pre svega udarom sa troškovne strane. Mleko i mlečne prerađevine su u 2007. godini zabeležili najveći rast cena među prehrambenim proizvodima. Od januara 2007. godine ovi proizvodi su u proseku poskupeli za trećinu, čime domaći potrošači za ove namirnice izdvajaju više novca od suseda. Paradoksalno je, međutim, da je mleko u Srbiji dostiglo najviše cene u regionu, dok je otkupna cena za farmere među najnižim.

Prema procenama ekonomskih eksperata **prošlo je vreme jeftine hrane**. U poslednjih deset godina cene ratarskih kultura povećane su u svetu čak četiri puta. To najbolje ilustruje cena najvažnije ratarske kulture – pšenice, koja je lane, tokom žetve, prodavana u Srbiji za 11,5 dinara, da bi sada koštala oko 23 dinara. Slično je i sa kukuruzom, suncokretom i sojom. Sve je gotovo duplo

skuplje. Ovo bi trebalo da bude važan indikator (signal) kreatorima ekonomske (i agrarne) politike.

Tabela 1. Porast cena hrane u 2007. godini u izabranim zemljama regiona i EU

	Porast cena hrane		Porast potrošačkih cena bez cena hrane		Porast cena hrane deflacioniran ostatkom indeksa potr. cena	
	dec.07 /dec.06	dec.07 /jun07	dec.07 /dec.06	dec.07 /jun07	dec.07 /dec.06	dec.07 /jun07
Bugarska	21,1	19,9	6,7	3,9	13,5	15,4
Srbija	18,4	15,9	4,7	1,6	13,1	14
Rumunija	9,4	8	3,2	2	6	5,9
Češka	11,2	7,7	3,5	1	7,4	6,6
Slovenija	12	7	3,7	1,4	8	5,6
Mađarska	13	6,3	4,9	1,1	7,8	5,1
Španija	6,6	5,3	2,8	1,1	3,7	4,2
Grčka	4,3	4,5	3,1	1,6	1,1	2,8
Poljska	7,9	3,9	2,7	1	5,1	2,9
Nemačka	5,7	3,8	2,5	1,5	3,1	2,3
EU	5,7	3,9	2,3	1,1	3,4	2,8
Evro zona	4,8	3,3	2,3	1,1	2,4	2,2
Slovačka	7,2	3,4	1,3	0,9	5,8	2,5
Francuska	3,2	1,6	2,3	1,3	0,9	0,3

Izvor: Indeks potrošačkih cena, Hrana i bezalkoholna pića; Eurostat, RZS

Potrebno je merama agrarne politike **zaustaviti negativne tendencije** u poljoprivredi, posebno u stočarstvu. U cilju intenziviranja ukupne poljoprivredne proizvodnje treba podsticati stočarsku proizvodnju, sve dok se ne dostigne najmanje 0,8 uslovnih grla po hektaru, što je nivo tržišno srednje razvijenih poljoprivreda. Zabrinjava nizak udeo stočarstva kod nas u vrednosti ukupne poljoprivredne proizvodnje (oko 36%). Kod razvijenih zemalja ovo učešće je od oko 60%. Pored toga, oskudan stočni fond, koji se već više od jedne decenije smanjuje u Srbiji za oko dva odsto godišnje, pokazuje svoje nepovoljne efekte u veoma delikatnom trenutku za našu poljoprivredu. Događa se to upravo u momentu kada se najavljuje otvaranje tržišta EU za uvoz žive stoke iz Srbije, za

mlečne proizvode i za postepeno uključivanje svinjskog mesa u izvozne kvote. Pored toga, velike su mogućnosti izvoza mesa i prerađevina u okviru CEFTA sporazuma sa državama jugoistočne Evrope, sa kojima Srbija ima značajan suficit u robnoj razmeni (5).

Mere **agrarne politike** treba usmeriti ka tržišno orijentisanim proizvodnim subjektima. Neodrživo je da u Srbiji svako proizvodi onako i onoliko koliko želi i kako hoće, bez oslonca na nauku, struku i sigurnog kupca. U naše stočarstvo moraju biti uvedeni savremeni principi proizvodnje, prerade i prometa. Neodrživo je da se **sadržaj mesa** kod tovljenika na malim farmama kreće između 50 i 55, a na velikim oko 60 odsto. I u tovu junadi je potrebna uža specijalizacija i nivo kvaliteta kakav traže inostrani kupci. Poznato je, naime, da kupci u Grčkoj i Italiji, osim specifične obrade zaklanih životinja, zahtevaju da juneće meso ima odgovarajuću boju, mariniranost tkiva i sadržaj masnoće, i tsl. Posebno je to bitno u veterinarsko-sanitarnoj oblasti, jer inostrani kupci zahtevaju sve strožije kriterijume. Nužna je, pored toga, i konkurentna cena u odnosu na ponude farmera u EU.

U zemljišnoj politici neophodna je politika očuvanja uređenih zemljišnih kompleksa, kao i politika ukрупnjavanja poseda. Merama agrarne politike treba, takođe, finansirati programe uređenja i zaštite zemljišta u delu protiv erozivnih mera, izgradnje i rekonstrukcije poljskih puteva i kanala za odvodnjavanje i navodnjavanje, podizanja šumskih vetrozaštitnih pojaseva, itd (5).

Spoljno-trgovinska politika je važan segment ekonomske i agrarne politike. Srbija izvozi poljoprivrednih proizvoda u vrednosti samo 1,7 milijardi dolara, a uvozimo čak za 1,1 milijardu dolara, pa je trgovinski suficit bio oko 600 miliona dolara (2007.). U strukturi izvoza, najviše odlazi na voće i povrće (28%), žitarice (22%), šećer (10%), alkohol (9%), meso (6%), duvan (2%) i na ostalo (23%). U bliskoj budućnosti mogli bi da prodajemo na svetskom tržištu 1,5 miliona tona kukuruza, milion tona pšenice, 150.000 tona mesa, više od 200.000 tona šećera i 100.000 tona ulja.

3. DEMOGRAFSKI PROBLEMI I “UMIRANJE SELA“

Duboke promene zahvatile su sve sfere života u selu Republike Srbije. Najvidljiviji i dugoročno najopasniji znak promene je „umiranje sela“. Reč je o demografskom pražnjenju, posebno kada su u pitanju ona sela koja su udaljena od urbanih centara, odnosno koja su loše komunikaciono vezana sa ovim centrima. U ovakvim selima, po pravilu, ostaju samo najstariji, nezainteresovani za inovacije i modernizaciju uopšte i nesposobni da obezbede budućnost (Od 412 vojvođanskih sela procesom depopulacije je manje ili više zahvaćeno više od 300 sela.). Deagrarijacija (napuštanje sela) u bivšoj SFR Jugoslaviji se može okarakterisati kao najbrža deagrarijacija na svetu. Za 50 godina XX veka iz sela u grad se preselilo oko osam miliona ljudi. Slični procesi u svetu su trajali oko 150 godina.

Mada svaki drugi stanovnik Srbije živi na selu i mada je od deset naselja devet seoskih, više od 80% individualnih gazdinstava ili uopšte nema aktivnih lica ili nema poljoprivrednika. Sve je češći slučaj da se cela domaćinstva potpuno gase. Sve više sela je bez mlađeg sveta, bez svadbi, bez škola koje ne rade, gde je prosek starosti iznad 65 godina.

Svemu tome treba dodati i dramatične promene u socijalnim odnosima na selu i porodici, u sistemu vrednosti, načinu života, u pogledima na tradiciju, jezik, religiju. Proces tranzicije je ostavio pustoš na našem selu. Siromaštvo prazni naša naselja. U Srbiji svake godine „nestane“ grad od oko 25.000 stanovnika. U periodu 1992-2005. zbog negativnog prirodnog priraštaja stanovništvo Srbije je smanjeno za 276.800 lica (*“Politika“*, Beograd, 13.VI 2007, str. 10).

Stopa prirodnog priraštaja stanovništva u selima Srbije pokazuje, od 1989. godine, negativni trend. Stopa nataliteta je pala na oko minus jedan do minus tri promila. Ako se zna da se svaka stopa prirodnog priraštaja ispod pet smatra nepovoljnom, jer ona već znači ili nagoveštava depopulaciju, onda je jasno šta znače negativne stope prirodnog priraštaja stanovništva. Rapidno se, dakle, smanjuje natalitet, a u nekim krajevima Srbije vlada prava „bela kuga“ (godišnje više umre nego što se rodi čak oko 40.000 žitelja).

Prirodni priraštaj je negativan i za AP Vojvodinu u celini. Od ukupno 45 opština čak u 38 on je negativan, što je zabrinjavajuće. Neznatan rast stanovništva u vremenskim intervalima između popisa gotovo je isključivo rezultat mehaničkog priliva stanovništva, a ne njegovog prirodnog rasta.

Jedan od najvećih strukturno razvojnih problema srpskog društva danas jeste ubrzano smanjivanje seoskog stanovništva (depopulacija sela), koja prevazilazi tempo smanjivanja poljoprivrednog stanovništva (deagrarizaciju). U 60 odsto srpskih sela smanjuje se broj stanovnika odseljavanjem. To su sela sa starijim stanovništvom, u njima je natalitet sve manji, smrtnost sve veća, prirodni priraštaj nulti ili negativan, te je depopulacija izraženija od imigracije. Pošto je u ovim selima stanovništvo većinom poljoprivredno (preko 60 posto), to se depopulacija sela manifestuje i kao senilizacija i devastacija poljoprivrede i svih seoskih područja udaljenih od glavnih komunikacija i većih gradova.

Smanjivanje broja celokupne populacije u Srbiji odvija se gotovo tri puta brže u odnosu na proteklu deceniju. S druge strane, brzina kojom raste broj stanovnika Beograda, Novog Sada i Niša u istom periodu povećala se za više od 50 odsto. Ako se tako nastavi, većina teritorije Srbije u doglednoj budućnosti mogla bi se pretvoriti u pravu demografsku „pustinju“.

Smanjenje broja stanovnika Srbije predstavlja nastavak trenda započetog početkom poslednje decenije prošlog veka, ali dramatično većom brzinom. Iz Centra za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka iz Beograda, objašnjavaju da samo još Beograd, Novi Sad i Niš mogu da pokriju pad broja stanovnika, izazavan većim brojem umrlih od rođenih i to prilivom ljudi iz manjih gradova u Srbiji. Manji gradovi, koji su bili urbani centri tokom minulih decenija i to „usisavanjem“ stanovništva iz svojih seoskih zaleđa, zaustavili su svoj

populacioni rast. Ovi gradovi su danas dobrim delom nastanjeni ostarelim doseljenicima iz agrarnog okruženja.

Nepovoljne tendencije su evidentne i kada je u pitanju starenje stanovništva. Naša zemlja se nalazi među deset država sveta sa najstarijim stanovništvom. Prema klasifikaciji Ujedinjenih nacija, Vojvodina ima čak vrlo staro stanovništvo, u okviru kojeg konstantno opada udeo najmlađih kategorija, a ubrzano stari radno aktivno stanovništvo. Zbog toga se stalno uvećava stopa mortaliteta. Treba istaći da na početku ovog milenijuma Srbija ulazi u stadijum duboke demografske starosti: 22 okruga imaju negativan prirodni priraštaj. U poslednjih tridesetak godina čak oko 80 opština zahvatio je intenzivan proces demografskog praznjenja. Poražavajući je podatak po kome 2005. godine u 1014 sela nije rođena nijedna beba ("Politika", Beograd, 13.VI 2007, str.10).

Situacija na seoskim područjima je još nepovoljnija. Naime, preko 70% vojvođanskih sela se nalazi u stanju manje ili više izrazite depopulacije. Što zbog velikog i permanentnog pada stope prirodnog priraštaja, što zbog mehaničkog odliva (deagrarizacije) stanovništva, ova sela su zahvaćena procesima devitalizacije, senilizacije i ukupne devastacije.

Demografska situacija u Srbiji je, dakle, izrazito nepovoljna. Procene demografskih tendencija za naredne decenije, od strane mnogih analitičara, su još pesimističnije. To govori o nužnosti izrade celovitog, integralnog, kompleksnog, ali i vrlo diferenciranog programa demografske obnove Republike Srbije.

Kada je reč o selu nužna je nova strategija razvoja poljoprivrede i sela, čiji ključni element treba da bude koncept integralnog ruralnog razvoja.

4. NUŽNOST INTEGRALNOG RURALNOG RAZVOJA I REVITALIZACIJE SELA

Republika Srbija je izrazito ruralna zemlja. Veliki deo njene teritorije čine ruralna prostranstva, na kojima živi oko polovine stanovništva. Problem je, međutim, neadekvatne demografske i ruralne politike.

U Srbiji danas ima oko 4.800 sela. Prosek starosti u većini sela je oko 60 godina. Svako četvrto selo u Srbiji nestaje, odumire. Više od 200 sela je bez ijednog stanovnika mlađeg od 20 godina. Od 1991. godine do danas broj poljoprivrednih gazdinstava se smanjio za preko 20%. Širom Srbije danas je prazno oko 40.000 kuća (isto toliko staja i obora). U Vojvodini ih je polovina od tog broja. "Pustošenje" vojvođanskih sela najizrazitije je u južnom Banatu (opštine Plandište, Alibunar i Bela Crkva), gde ima sela koja su avetinjski prazna. Sumornu sliku naše demografije upotpunjuje i podatak poslednjeg popisa stanovništva 2002. godine, prema kome je u Srbiji stopa prirodnog priraštaja negativna.

Ako se ovome doda podatak po kome u Srbiji godišnje ostane neobrađeno oko 500.000 hektara njiva, od 4,25 miliona hektara obradivih površina, koliko ih u Srbiji ima, onda je jasno koliki je raskorak između stvarnog i mogućeg.

Problem je i u onemoćalom seljačkom gazdinstvu. U XX veku je, naime, seljačko gazdinstvo u Srbiji bilo ograničavano ideološkim predrasudama (kakav je bio maksimum). Danas nema tog maksimuma, ali imamo sve manji broj ljudi koji imaju velike posede od po nekoliko desetina hiljada hektara (zemljoposednici) i sve veći broj onih koji ostaju sa svojim sitnim posedom (prosečno gazdinstvo u Srbiji je ispod tri hektara površine). Takav model (poljo)privrednog razvoja je, očito, prevaziđen.

Umesto dosadašnjeg modela (poljo)privrednog razvoja treba preći i kod nas na model integralnog ruralnog razvoja, po ugledu na EU. Taj model, koji se u EU realizuje usvajanjem Agende 2000, postao je „drugi noseći stub CAP – a“ (zajedničke agrarne politike), pored „prvog nosećeg stuba“, koji se odnosi na tržište i direktnu pomoć farmerima. Potrebno je koncept tog modela implementirati na naše uslove ruralnog razvoja. Šta je suština ovog modela?

Zahvaljujući čitavom nizu reformskih akata započetih tzv. Mekšerijevim reformama (MacShaery Reforms) zajedničke agrarne politike iz 1992. godine koje su potom potvrđene Mاستrihtskim dogovorom (Mastriht Treaty) i Agendama 2000 i 2003/4. godine dolazi do reformisanja agrarne (sektorske) politike u politiku ruralnog razvoja. U cilju poboljšanja ekonomske i socijalne kohezije Zajednice (EU), ruralna područja postaju sve više privlačna za različite vrste biznisa, naročito za one koji nisu konkurentni u prenaseljenim urbanim centrima. Otvaranje mogućnosti za nove poslove počelo je da privlači sve veći broj ljudi u nekada zapostavljena ruralna područja. Na selo, kao područje rada i življenja, ne gleda se više sa rezignacijom.

Održivost ruralnog razvoja, po novom konceptu, ne ogleda se samo u očuvanju kvaliteta prirodnih resursa i biodiverziteta, već i u očuvanju socijalnog i kulturnog diverziteta, kao osnove opstanka na našoj ugorženoj planeti.

Novi koncept ruralnog razvoja i ruralne ekonomije uvodi u zemlje – članice EU stručnu obuku, koja žitelje ruralnih područja ohrabruje da ulaze u nove oblike ruralnog biznisa. Smatra se da ruralni svet ima značajne kapacitete za samorevitalizovanje.

Programi ruralnog razvoja usmereni su na obuku farmera za korišćenje novih tehnologija u restrukturiranoj poljoprivrednoj proizvodnji, čime se doprinosi smanjenju izolacije najznačajnijih ruralnih regiona. Takav je program Lider (Leader-Liasons entre de development de l economic rurale – Uputstva za uključivanje u akcije razvoja ruralne ekonomije). Liderovi programi promovišu transnacionalnu i među regionalnu saradnju, razmenu informacija i iskustava preko mreže “Rural Europe, Leader European Observatory“ (Brisel). U okviru programa Lider poznati su Lider I iz 1991., Lider II za period 1994 – 1999., Lider plus za period 2000 – 2006. godine. Pored Lider inicijative od početka 90'ih u Zajednici su poznate i druge inicijative (programi), kao što su Interreg, Envireg, Pease i Posel.

U okviru ruralne ekonomije žiteljima ruralnih područja pruža se šansa da se, pored poljoprivrede, bave i drugim delatnostima, kao što su šumarstvo, zanatstvo, turizam i druge aktivnosti usmerene na održavanje ruralnog ambijenta.

Ovu renesansu „neoruralizma“ neki autori su izjednačili sa pojmom „ruralna industrijalizacija“, što podrazumeva da sve manje ljudi radi u poljoprivredi, mada najveći deo populacije živi u ruralnim područjima. Osnovu novog pristupa čini razvoj biznisa u i oko poljoprivrede u ruralnim sredinama. Evropski parlament, u jednoj od svojih Rezolucija, kaže da „nema ruralnog razvoja bez prisustva poljoprivrede u izvesnom stepenu“, ali i da „razvoj ruralnih zajednica ne može biti poveren samo poljoprivredi“.

Reformisana agrarna politika u politiku ruralnog razvoja vraća vitalnost mešovitim, resursno ograničenim gazdinstvima (part-time farms), koja se mogu baviti i drugim delatnostima ruralne ekonomije („oko poljoprivrede“). U nekim zemljama (na primer u Francuskoj) smatra se da bi mešovito gazdinstvo u sadašnjoj fazi razvoja, moglo predstavljati čak i preovladavajući model razvoja unutar novog evropskog koncepta multifunkcionalne poljoprivrede. Multifunkcionalna poljoprivreda podrazumeva akcije koje nisu usmerene jedino na povećanje proizvodnje i bavljenje poljoprivredom, nego i na ostale koristi života na selu, kao što su: (1) koristi od očuvanja okoline (biodiverzitet, zaštita od poplava, erozije, očuvanje prirodnih pejzaža...); (2) koristi od obezbeđivanja prehrambene sigurnosti u ruralnim područjima; (3) razvoj ruralnih područja (obezbeđivanje zaposlenosti i povezivanje poljoprivrede sa ostalim sektorima); (4) socijalno – ekonomska korist (očuvanje tradicionalnih seoskih vrednosti, kulturnog nasleđa i tome sl.). Reč je, naime, o prelazu od poljoprivrede radi proizvodnje (agriculture of production) na poljoprivredu radi zaštite (agriculture of protection).

Najznačajniji reformski dokument zajedničke agrarne politike (CAP) je Agenda 2000 (Berlinski sporazum) iz 1999. godine. Ovaj dokument predstavlja novi evropski pogled na budućnost ruralnog razvoja.

Agendom 2000 istaknuti su, između ostalog i noseći stubovi CAP-a. Prvi stub predstavlja konkurentna i održiva multifunkcionalna poljoprivreda, u kojoj farmeri nisu samo proizvođači hrane, već i čuvari prirodnih resursa i životne sredine. Drugi stub predstavlja ruralna ekonomija, finansijski podržavana kroz politiku ruralnog razvoja, kojom se garantuje trajna vitalnost ruralnih zajednica.

U vezi sa drugim stubom CAP-a, koji projektuje razvoj ruralnog sveta u EU, postoje neslaganja među pregovaračima unutar STO (Svetske trgovinske organizacije), koja se zalaže za smanjivanje svih agrarnih subvencija. EU čine sve da opravdaju svoje subvencije agro-ruralnom sektoru.

Agenda 2000 predviđa ogromne iznose finansijskih sredstava predviđenih za projekte ruralnog razvoja. S tim u vezi ponuđene su 22 mere koje se mogu propisati u 7 širih kategorija: (1) investicije u farm-biznis; (2) humani resursi-mladi farmeri, rano penzionisanje i stručna obuka; (3) regioni sa nepovoljnim uslovima za razvoj i sa problemima očuvanja životne sredine; (4) mere očuvanja

životne sredine u agro-regijama; (5) mere za unapređenje prerade i marketinga poljoprivrednih proizvoda; (6) mere pomoći šumarstvu i (7) mere koje promovišu integralni razvoj ruralnog područja.

Ukupno finansiranje ruralnog razvoja od strane EU za period 2000-2006. godine obuhvata preko 50 milijardi evra za osnovne programe ruralnog razvoja. Od toga 33 milijarde evra potiče iz sredstava EAGGF-Guarantee sekcija, a 18 milijardi evra iz EAGGF - Guidance sekcija (EAGGF-European Agricultural Guidance and Guarantee Fund - Evropski fond za usmeravanje i garancije u poljoprivredi. Fond sadrži dve sekcije: Guidance - usmeravanje i Guarante - garancije). Preostalih oko dve milijarde evra odnosi se na sredstva iz programa lider plus. Efekti koncepta integralnog ruralnog razvoja u EU su očiti. Velika Britanija je tipičan primer urbanog egzodusa tokom 90-ih godina, sa stopom rasta ruralnog stanovništva od 17,8%, pri povećanju ukupnog stanovništva po stopi od 3,5% godišnje.

Multifunkcionalnost (multiaktivnost) je ključna reč nove agrarne i ruralne politike EU, koja se često povezuje sa sintagmom „seoski razvoj“. Poljoprivredne delatnosti u ovom kontekstu nisu povezane samo sa obradom zemlje i proizvodnjom hrane, nego i sa upravljanjem životnom sredinom, kao i pružanjem usluga lokalnoj zajednici i čitavom društvu. U svom osnovnom značenju ovo nije novi koncept, budući da je poljoprivreda i pre imala multifunkcionalnu ulogu u privrednom i društvenom razvoju, ali su se uslovi danas prilično promenili (5).

Prisutna je široka rasprava o novim zadacima koje poljoprivredna gazdinstva treba da obavljaju za društvo i u tom smislu ističe se značaj analize multifunkcionalnosti. Jedno od tumačenja multifunkcionalnosti polazi od postojanja brojnih proizvodnih i neproizvodnih outputa koje proizvodi poljoprivreda, koji se mogu vrednovati na postojećim tržištima ili pak ne podležu tržišnim mehanizmima. Multifunkcionalnost protumačena na ovaj način nije specifična samo za poljoprivredu, već je svojstvo i drugih privrednih delatnosti i može se nazvati „pozitivnim“ konceptom višefunkcionalnosti (OECD, 2001.).

Normativni pristup tumačenju multifunkcionalnosti temelji se na brojnim funkcijama poljoprivrede, ne samo u proizvodnom procesu, već i na drugim funkcijama koje izviru iz nje same i koje joj društvo poveri. Naime, tokom poslednjih decenija, u razvijenim evropskim državama, pojavili su se brojni preduzetnici koji su započeli poljoprivrednu delatnost, a postepeno uveli i nove profitabilne nepoljoprivredne delatnosti. Brojni su primeri takvog „seoskog preduzetništva“, koji pokazuju da je koncept višefunkcionalnosti strogo vezan za prisutnost poljoprivrednih i nepoljoprivrednih delatnosti unutar istog gazdinstva, gde postoji zajedničko korišćenje istih resursa. U ovom slučaju multifunkcionalnost poljoprivrede predstavlja mnogo više od mogućnosti ostvarivanja dodatnog prihoda (6). U suštini radi se o novom organizacionom obliku preduzetništva, koji povezuje (udružuje) poljoprivrednu proizvodnju sa drugim delatnostima, kao što su turizam, prehrambena industrija, trgovina, proizvodno i uslužno zanatstvo, zadrugarstvo različitog tipa, obrazovanje, kultura, zdravstvo, čuvanje krajolika i životne sredine, izdavanje u najam zemljišta i kuća za stanovanje i druge profitabilne aktivnosti. Pri tome, seosko

preduzetništvo ne mora da bude locirano samo u seoskim područjima (primarnim seoskim naseljima, centrima sela ili centrima zajednice sela), već nalaze svoju primenu i blizu većih gradskih naselja, gde postoji potencijalna tražnja za poljoprivredno-prehrambenim proizvodima, kao i za aktivnostima koje uključuju rekreaciju, rehabilitaciju ili brigu o žrtvama socijalne patologije urbanih sredina.

5. UMEMO ZAKLJUČKA – PORUKA

Iskustvo Srbije u razvoju poljoprivrede i sela je, na žalost, negativno. I pored tzv. komparativnih prednosti za poljoprivredni i ruralni razvoj, taj resurs je nedovoljno i neefikasno iskorišćen. Vrednost agrarne proizvodnje u 2007. je oko tri milijarde evra (2006. to je bilo 3,3 milijarde evra), što je daleko ispod potencijalnih mogućnosti. Pored toga, imamo paradoksalnu situaciju: poljoprivreda beleži najveći izvoz u uslovima negativne stope rasta (2007.). Od 2000.-te godine u Srbiji je ostvarena negativna stopa poljoprivredne proizvodnje u čak šest godina: 2000., 2002., 2003., 2005., 2006. i 2007. Ovakvi rezultati upozoravaju i podsećaju na crnu prognozu organizacije FAO – po kojoj Srbija može postati zavisna od uvoza hrane. U Srbiji iz godine u godinu proizvodimo manje pšenice, kukuruza, soje, suncokreta i doživljavamo drastičan pad stočarstva. To su, najkraće, rezultati sprovođenja Strategije razvoja poljoprivrede Srbije, usvojene pre nekoliko godina (2005).

Nepovoljna situacija u poljoprivredi i na selu Republike Srbije posledica je mnogobrojnih uzroka: dugogodišnjeg nepovoljnog položaja poljoprivrede u primarnoj i sekundarnoj raspodeli nacionalnog dohotka (depresirane cene i dispariteti cena), pogrešne agrarne politike, nekontrolisane i ubrzane deagrarizacije, suša i poplava, relativno malih investicija u poljoprivredu i selo, nepovoljnih uslova kreditiranja, političkih problema, i tsl. Pored toga, Srbija demografski stari i godišnje gubi stanovnika veličine srednjeg grada, što otežava razvoj poljoprivrede i sela. Stoga je nužna demografska politika, kako bi se zaustavio proces ubrzane depopulacije.

Brza i nekontrolisana deagrarizacija, umesto ranije agrarne prenaseljenosti prouzrokovala je drugu krajnost – industrijsku i urbanu prenaseljenost. Prenaseljenost gradova sa ljudima bez posla naročito se pokazala lošom u vreme tranzicije. Gradski život je skup, nestašica stanova velika (sa enormnim cenama), fabrike su prepune suvišnih radnika (oko milion ljudi je nezaposleno), a u našim selima su mnoge njive tih istih ljudi neobrađene, a dobar deo kuća je prazno.

Proces devastacije ruralnih područja je veoma intenzivan. Da bi se zaustavili negativni trendovi na srpskom selu potrebna je nova politika, tj. politika integralnog ruralnog razvoja, po ugledu na EU. Cilj te politike je bolja valorizacija ruralnih resursa, njihov doprinos povećanju bogatstva i blagostanja, posebno ruralnih stanovnika. Sela nisu samo „proizvodni pogoni“, već i mesta za život,

boravak, odmor, rekreaciju. Reč je, naime o novoj razvojnoj filozofiji, koja se zasniva na integralnom razvoju ruralnih područja u kojima živi oko polovine stanovništva Republike Srbije, i gde ima mesta i uslova za život i rad velikog broja stanovnika iz "prenatrpanih" gradova.

Nužan je, dakle, po našem mišljenju, novi koncept ruralnog razvoja i ruralne ekonomije, po ugledu na EU. Potpisivanje sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU obezbedilo bi povećanje kvote za izvoz mnogih agrarnih proizvoda, kao i pristup fondovima i privlačenje stranih investicija, što je veoma važno za razvoj konvencionalne i organske poljoprivredne proizvodnje (Pejanović i sar., 2007). Ukoliko se, uz to, iskoristi prostorno i za nas povoljno rusko tržište, postoje realne šanse za razvoj poljoprivrede i oživljavanje sela.

LITERATURA

1. Njegovan, Z. (2002) *Održivost zajedničke agrarne politike Evropske Unije (CAP) u uslovima sprovođenja procesa priključenja zemalja Centralne i Istočne Evrope (CEEC)*, tematski broj časopisa "Ekonomist"- Prilagođavanje realnog i finansijskog sektora priključenju Evropskoj uniji, broj 3, Savez ekonomista Jugoslavije (SEJ), Beograd
2. Njegovan, Z. (2006) *Agrarna politika Evropske unije (CAP)*, poglavlje u knjizi nacionalnog značaja *Evropske strategije i politike u lokalnoj zajednici*, koautor, Fond Centar za demokratiju, Beograd
3. Pejanović, R., Tica, N.: *Tranzicija i agroprivreda*, monografija, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2005.
4. Pejanović, R., Njegovan, Z., Tica, N.: *Tranzicija, ruralni razvoj i agrarna politika*, monografija, Ekonomski institut-Beograd, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2007.
5. Pejanović, R., Tica, N.: *Dileme oko koncepta našeg agrarnog razvoja*, Agroekonomika, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, tematski zbornik („Aktuelni problemi tranzicije agroprivrede“), redaktor R. Pejanović, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, br. 36/2007, str. 7-24, ISSN 0350-5928
6. Pejanović, R., Krajinović, M.: *Nužnost nove strategije razvoja poljoprivrede*, međunarodni naučni skup, Tematski zbornik („Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj“), Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd, 2007, str. 1052-1064. ISBN 978-86-82121-48-0
7. Pejanović, R.: *Stranputice i putevi naše agrarne politike (1) (2)*, Savremeni farmer, Departman za stočarstvo, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, br. 30/2007; 31/2007, str. 27-31; str. 25-28, ISSN 1450-9024
8. Pejanović, R. i saradnici: *Transition of Agriculture Economy in the Republic of Serbia (Achievements, Effects and Limitations)*, Cercetari stiintifice, seria A XI-A, Universitatea de stinte agricola si medicina veterinara a banatului Timisoara, Editura agroprint Timisoara, 2007, str. 137-141.

9. Pejanović, R.: Neki ekonomski faktori deagrarnizacije, Zbornik Matice Srpske za društvene nauke, Novi Sad, br. 102-103/1997, str. 129-137.
10. Pejanović, R.: Deagrarnizacija kao ograničavajući faktor poljoprivrede i sela, zbornik radova "Strategija Razvoja Jugoslavije i uključivanje preduzeća u svetsku privredu", Kopaonik, 1998, Savez ekonomista Jugoslavije, Beograd, 1998, str. 197-206.
11. Pejanović, R. i saradnici: Kriza stočarstva i prelog mera agrarne politike, zbornik radova "Tržišna reforma privrede – izazovi i mogućnosti", Subotica, 2000, SEJ, Ekonomist, Beograd, br. 4/2000, str. 129-141.
12. Pejanović, R.: Politika ruralnog razvoja u Evropskoj Uniji, Savremeni farmer, Departman za stočarstvo, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, br. 22/2005, str. 29-30.